

НЯКОИ АСПЕКТИ НА УПОТРЕБАТА НА ВЪЗВРАТНИТЕ ПРИТЕЖАТЕЛНИ МЕСТОИМЕНЯ *СВОЙ*, *СИ* В УСТНАТА ФОРМА НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

ТАТЯНА АЛЕКСАНДРОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

t_alexandrova_@mail.bg

В статията се разглеждат актуални нормативни проблеми, свързани с употребата на възвратните притежателни местоимения *свой*, *си* в устната форма на българския книжовен език. Вниманието е насочено към нетривиални случаи на употреба на възвратни притежателни вместо притежателни местоимения. Обръща се внимание на позиционната конкуренция между двата типа местоимения в определени типове синтактични конструкции (извън приетите рестрикции за употреба на едните или другите местоимения) и свободна заменяемост между тях; анализират се причините за грешките и колебанията. Разгледани са случаи, които представят по-сложни смислови и синтактични отношения, кодирани в изречението като езикова единица, на чисто равнище се проявява правилото за употреба на възвратното притежателно местоимение, като акцентът е върху номинализации чрез отглаголно съществително.

Ключови думи: възвратни притежателни местоимения; грешки; номинализация; български език

THE USE OF THE REFLEXIVE POSSESSIVE PRONOUNS *СВОЙ*, *СИ* IN STANDARD SPOKEN BULGARIAN

TATYANA ALEKSANDROVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

t_alexandrova_@mail.bg

Current normative problems related to the use of the reflexive possessive pronouns *svoy*, *si* in the oral form of the Bulgarian literary language are considered. Attention is drawn to non-trivial cases of the use of reflexive possessives instead of possessive pronouns. Attention is paid to the competition between the two types of pronouns in certain types of syntactic constructions and the reasons for errors and hesitations are analyzed. Cases that present more complex semantic relations, encoded in the sentence as a linguistic unit, at the level of which the rule for the use of the reflexive possessive pronoun is

manifested: sentences with an extended noun phrase, with nominalization by means of a verbal noun, impersonal sentences are examined and typologized.

Keywords: the reflexive possessive pronouns; nominalization; Bulgarian language

Въведение

Целта на настоящото проучване е да се разгледат актуални нормативни проблеми, свързани с употребата на възвратните притежателни местоимения *свой, си* в устната форма на българския книжовен език. Във връзка с поставената цел се анализират грешки и колебания в определени типове изреченски конструкции и се търсят причините за отклоненията, като вниманието е насочено не към тривиални случаи на грешна употреба на притежателни местоимения (ПМ) вместо възвратни притежателни местоимения (ВПМ), а обратното – към употреба на ВПМ вместо ПМ.

Приемаме, че грешките и колебанията в речевата практика могат да се дължат на две причини: 1) недостатъчно владееене на книжовното правило; 2) непълноти в описанието на понятийните отношения и граматичните структури в езика и вследствие на това породени в практиката неясноти относно действието на правилото предимно в изречения с добавена предикация. Именно адекватното описание стои в основата на нормативната оценка и предписанията за действие. Когато дескриптивната част от процеса на кодификацията не е предоставила пълни данни, това води до ограничаване на обхвата на формулираното правило. В подобна ситуация отделни случаи могат да търпят различна интерпретация от страна на носителите на езика, поради което по-коректно е кодификацията да ги концептуализира като пунктове на колебание, а не като грешки, и да допусне вариантна употреба. Анализът по-нататък изхожда от разбирането, че кодификацията като дейност по фиксиране на установените в даден книжовен език норми под формата на правила в документи, до които езиковата общност има достъп, дава обща инструкция за подбор на определени езикови форми при определени условия. Регулативното действие на кодифицираните правила има особена сила, когато в узуса е налице конкуренция между различни форми. В идеалния случай кодификацията би трябвало да дава решение на всички казуси от езиковата практика, затова в процеса на своето развитие тя се стреми към все по-голяма пълнота и точност. Но тя невинаги е в състояние да обхване в детайли всички закономерности, на които се подчинява книжовният език, било поради равнището, на което се намира в даден момент дескриптивната дейност, било поради това, че нейният метаезик би станал прекалено сложен. В якои случаи подобна пълнота и детайлност не са и необходими. Кодификацията като високоспециализирана дейност, базирана на определена теория и на адекватното описание на езиковите норми, но обслужваща езиковата практика на цялото общество, трябва да борави с ясен метаезик, за да бъде ефективна. Когато самите езикови феномени са с висока степен на

сложност и обхващането им от операционални правила по-скоро би затруднило потребителите, отколкото да им даде ясна инструкция за действие, те закономерно попадат в своеобразна „сива зона“, недостатъчно осветлена от кодификацията. Част от разглежданите по-нататък случаи представят именно такива по-сложни смислови и синтактични отношения, кодирани в изречението като езикова единица, на чието равнище действат правилата за употреба на ВПМ: изречения с разширена именна фраза и с номинализация чрез отглаголно съществително.

Обща характеристика на изследваните текстове

За целите на проучването са наблюдавани текстове на два подкаста – този на вестник „Капитал“ (онлайн издание) и подкастът „Животът и други неща“ на информационния сайт „Булевард България“ – добри образци на жанра, и двата водени от журналисти в периода 1.05.2023 – 1.10.2023 г. Привлечен е и материал от сутрешния блок на БНТ „Денят започва“, за да се наблюдава употребата на ВПМ и в речта на поканени събеседници – експерти по дадена тема. Изборът е продиктуван от общественото влияние на тези медийни формати, от разнообразието и актуалността на темите, от експертността и високото качество на журналистическия коментар, включително и по отношение на езика. Допълнителен мотив е фактът, че подкастът е жанр, който съдържа оценъчен коментар на събития, ситуации и личности, намиращи се извън личната сфера на събеседниците. а в езиков план текстовете се характеризират с употреба на изреченски изрази с глаголни и местоименни форми както в 1 и 2 лице, така и в 3 лице.

Изследваните текстове принадлежат към регламентираната сфера на общуване – публично общуване в ситуация, която бихме определили като хибридна – съдържа елементи и на официална, и на неофициална ситуация. Те са продукт на регулирано речево поведение, произтичащо от професионалната позиция и ситуативната роля на участниците. Това определя използването основно на устната форма на книжовния език. Налице е висока степен на самоконтрол върху подбора на езиковите средства въпреки либералността на самите формати (подкаст и интервю). В същото време диалогът се отличава с непринуденост и естественост, предполагащи известни отклонения от книжовните норми, допустими за жанра и конкретната ситуация на общуване.

Изследваните текстове споделят такива особености на устната форма на книжовния език, различаващи го от писмената форма, като ефимерност, динамичност и изменчивост; спонтанност, непринуденост; по-голяма толерантност към разговорни елементи; наличие на иновационни тенденции и по-слабо действие на кодифицираните норми. Всички тези особености на подбрания материал позволяват да се открият както грешки, които са следствие от невладеенето на правилото за употреба на ВПМ, така и колебания, свързани с изразяването на по-сложни смислови отношения. Подбраните

примери са автосемантични изречения. Нашата цел не е да се събират статистически данни, а да се наблюдават по-особени случаи в определени сегменти от устната практика.

Прескриптивността и устната реч

Принципът на нормативизма е валиден за проявите както на писмената, така и на устната книжовна реч. Кодификацията се основава на два подхода към езика: дескриптивен (описателен) и прескриптивен (оценъчен и предписващ). За да бъдат ефективни инструменти за регулиране на езиковата практика, кодифицираните правила трябва да се базират на системните езикови правила. Те от своя страна следва да се опишат в пълнота. Ще се позовем на разбирането на У. Айрис-Бенет, според което дескриптивният и прескриптивният подход към езика ясно се разграничават, но не се противопоставят непременно. Авторката разглежда опозицията *дескриптивизъм – прескриптивизъм* не като дихотомия, а като континуум. В общия случай предписанието се базира на описанието с добавена оценка и това е нормалният механизъм на кодификацията. Дескрипцията е обективна, казва какво е нормално, често или редовно в езика, докато прескрипцията е оценъчна, ориентирана към идеален модел как трябва да се каже (по-често напише) на базата на оценка (вж. Ayres-Bennett 2020).

По отношение на българския език традиционно дескрипцията на някои норми, поместена в престижни и популярни описателни граматики, често играе ролята и на прескрипция. Книжовните норми с граматичен характер, сред които е и нормата за употреба на ВПМ, се регламентират дескриптивно-прескриптивно в академичните граматики и прескриптивно в академичните правописни речници.

Дори изследователи, които смятат, че само в сферата на писмения език може да се постигне пълна стандартизация, а в устната форма на практика се толерира разнообразието, не възразяват принципно срещу прескриптивността в устната реч, а само срещу тясното и безкритично прилагане на правила на писмената реч към устната (вж. напр. Milroy and Milroy 1999: 55). Действително, за да бъде успешна кодификацията, на първо място е необходим диференциран подход към различните типове устна реч, която варира от устна книжовна реч до различни устни форми, които се използват в нерегламентирани сфери на общуване. Подчиняването на устната комуникация на кодифицирани правила с висока степен на задължителност може да се приложи единствено към приетата за стандарт устна форма на българския книжовен език.

В същото време устната комуникация е средата, в която по-отчетливо се проявяват проблемните пунктове на кодифицираните норми. Редица изследвания показват, че те се нарушават много по-често в устната форма на книжовния език, отколкото в писмената. Така при типологизацията на граматичните норми на българския книжовен език Р. Станчева установява, че

при четири от общо седем норми с изход в устната реч се предпочитат не-кодифицирани варианти при устни изказвания (Станчева/Stancheva 2019: 154–155). В устната комуникация се проявява не само динамиката на граматичната норма, но и недостатъчно описани явления. По същество правилото за употреба на ВПМ кодира понятийни отношения, за които са нужни още изследвания, за да се прецени дали е необходимо допълването му.

Семантични и граматични особености на посесивната конструкция с ВПМ

Посесивността е универсална понятийна категория. В изследванията се отбелязва, че в основата на посесивната конструкция лежи понятийното отношение *когнитивна свързаност*, свързващо концептите (предметни и събитийни) както онтологически, така и ситуационно. Когнитивната свързаност между концептите събития и концептите на техните участници се реализира в езика чрез предикатно-аргументни структури (Кибрик и др./Kibrik et al. 2006: 17).

Възвратните притежателни местоимения принадлежат към лексикално-граматичните средства за изразяване на категорията *посесивност* (Категория посесивности/Kategorija posesivnosti 1989: 112), която се разглежда като частен случай на по-общата категория *реляционност*. Притежателните местоимения като цяло съотнасят назования обект на притежание или с един от участниците в комуникацията, или с друго лице, споменато по-рано или намиращо се в полезрението на участниците (Категория посесивности/Kategorija posesivnosti 1989: 50). ВПМ участват в изреченски структури, при които посесивното отношение се изразява в рамките на т.нар. външна предикативна конструкция, която се разгръща в пределите на цялото изречение. При нея не е налице синтактична връзка между изразителите на двата компонента на посесивното отношение. Притежателят (посесорът) функционира като самостоятелен член на изречението, синтактично независим от изразителя на притежавания обект (посесума) и външен спрямо именната група, в която участва посесумът (Haspelmath 1999: 109, цит. по Хаджиева/Hadzhieva 2014: 43).

Добро описание на семантиката и функцията на ВПМ откриваме в довоените граматики на българския език. Ал. Теодоров-Балан отбелязва, че ВПМ се отнася към подлога (*подмет*) в изречението; то прави *подрок*, т.е. допълнение на глагола (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 96). Авторът обособява възвратни местоимения съществителни и възвратни местоимения прилагателни. Вторият вид замества име на притежател и означава, че притежанието, а то е признакът на същината, се връща върху самия притежател, подлога. Възвратното притежателно местоимение *свой* се използва вместо притежателното *мой*, *твой* и т.н., когато притежател е подлогът в изречението (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 97–98).

В Граматиката на П. Калканджиев се казва, че ВПМ се употребява, за да „покаже, че допълнението в изречението е притежание на подлога или *на*

неговото определение“ (курсивът мой, Т.А) (Калканджиев/Kalkandzhiev 1938: 302). Така още през 30-те години на ХХ век българските граматикари описват мястото на ВПМ в синтактичната структура на изречението и невъзможността то да се появи в подложната именна група – нещо, което по-късно се обосновава в рамките на генеративната теория.

ВПМ притежават специфични особености, които ги отличават от останалите ПМ: 1) по-голяма формална простота: липсва съгласуване по лице с лицето на притежателя; 2) на пълните форми (*свой, своя, свое, свои*) са присъщи категориите род, число и членуване¹; 3) пълните форми образуват прости синтактични групи с главен член съществително и се подчиняват на граматичната техника акомодация; 4) наличие на кратка форма – уникална за българския език² – неизменяема клитика, която се свързва с членувано съществително (с изключение на някои роднински наименования)³. В сила е синтактично правило за реда на елементите на конструкцията с кратка форма: клитиката заема втора позиция в именната фраза, винаги след съществителното (Кръпова/Krapova 2014: 141).

Въпреки че функциите на двата типа притежателни местоимения в български са ясно разграничени и се регулират от правила (експлицитни, т.е. кодифицирани, и имплицитни), рядко се срещат грешки и колебания, проявяващи се във взаимната им замяна. Те се дължат на общото в семантиката и граматиката на двата типа местоимения: принадлежат към класа на прилагателните имена (Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: 553), и както отбелязва Л. Андрейчин, означават притежание на обекти, познати на говорещото лице (Андрейчин/Andreychin 1978: 294).

ВПМ в генеративната теория на свързването

Проблематиката на рефлексивните местоимения е разработена най-задълбочено в рамките на генеративната граматика на Н. Чомски (вж. Chomsky 1981). Доразвивана от редица лингвисти, тя предлага адекватен модел за интерпретация на тази езикова категория (вж. обзор у Тестелец, Толдова/Testelecs, Toldova 1998 и библиографията, посочена там). За българския език теорията е приложена от Й. Пенчев (Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998). Авторът отбелязва, че в генеративната теория на свързването се постулира, че като анафорични езикови знаци ВПМ са свързани в своята управителна категория, или област на свързване. Една категория *a* свързва друга *b*, ако *a* командва *b* и двете са коиндексирани. Така ВПМ трябва да бъде свързано с най-близкия подлог (на друго място Й. Пенчев говори за най-близкия субект). Свързването е локално, тъй като между свързващия и свързания елемент не трябва да има друга свързваща категория. Референтът на ВПМ е идентичен с референта на подлога на простото изречение, в което те са употребени (Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: 554).

И в изследването на Тестелец и Толдова, базирано на теорията на свързането, се подчертава, че ВПМ трябва да имат antecedent, първо, граматически приоритетен (например подлог) и второ, намиращ се в състава на същата предикация (= елементарно изречение, клауза), в която са включени самите ВПМ (Тестелец, Толдова/Testelec, Toldova 1998: 35–36). ВПМ винаги е свързан елемент; местоимението и неговият antecedent (съществително име) имат един и същ референт, т.е. налице е задължителна кореферентност. Сферата на действие на antecedentната именна група е това изречение, в което тя се явява подлог. Авторите обръщат внимание, че понятието *област на свързване* е по-сложно от понятието *предикация*. *Област на свързване* може да бъде и именна група, която съдържа собствен „подлог“, т.е. агентивна или посесивна именна група, която се явява непосредствена съставяща на включващата именна група (Тестелец, Толдова/Testelec, Toldova 1998: 38).

Понятията *локалност* (т.е. свързване с най-близкия antecedent) и *област на свързване* на ВПМ са важни за нашия анализ, ако искаме да отговорим на някои въпроси. Може ли antecedentът на ВПМ да бъде разположен извън минималната предикация, в която то е употребено? Може ли ВПМ да има за antecedent не-подлог от разширената подложна именна група? Може ли antecedentът на ВПМ да е от друго просто изречение, а не от това, в което е употребено ВПМ? За да получат отговор въпросите, е необходимо да си послужим с понятието *дистантни рефлексиви* – важно откритие на генеративната теория, която според Тестелец и Толдова не е в състояние да обясни всички техни особености. Това са рефлексиви, чийто antecedent е актант от друга предикация, различна от тази, в която те са употребени. А самият рефлексив участва в предикация, зависи от главната предикация (Тестелец, Толдова/Testeleets, Toldova 1998: 39).

Р. Ницолова подчертава, че в някои случаи притежателят не е кореферентен с подлога, а със субекта на второстепенен предикат в семантичната структура на изречението: причастие, деепричастие или прилагателно. Субектът на този второстепенен предикат може да бъде или да не бъде кореферентен с подлога, но това не пречи да се употреби ВПМ (Ницолова/Nitso-lova 1986: 98). Кр. Хаджиева също споменава, че ВПМ назовават посесор, който е „кореферентен на субекта или на друг аргумент в структурата на изречението“ (Хаджиева/Hadzhieva 2014: 96).

Понякога употребата на ВПМ не може да бъде обяснена със синтактични правила, а с прагматически и комуникативни фактори. Добре застъпено в лингвистиката например е приложението на теорията на емпатията, в чиито рамки ВПМ се разглеждат като фокус на емпатията, т.е. гледната точка на говорещия към ситуацията (вж. Тестелец, Толдова 1998: 54; за бълг. език вж. Илиева/Ilieva 1992; Кирова/Kirova 2001).

Нормативни особености на ВПМ

Употребата на ВПМ и на обикновените ПМ е подчинена на необходимостта да се изрази правилно смисълът на текста и да не се допуска референциален конфликт. Още в някои от предвоенните граматики на българския език, ориентирани към функционализма в езикознанието, ВПМ се разглеждат от нормативна гледна точка. Така Ал. Теодоров-Балан в частта *Примет* (определение) на своята *Нова българска граматика* обръща внимание на грешките в книжовния език, до които се стига, тъй като не се държи сметка как се отнася основната дума към изразен или неизразен вършител. Размяната между ВПМ и ПМ често води до „смущения в смисъла, па и не българщини“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 424). Авторът обяснява, че изречението: *Въртенето на земята става около оста си* е неправилно, тъй като *оста* не е притежание на *въртенето*, а на *земята*. А в изречението: *Страх го е от баща си*, грешката идва от „кръстомеша между две везби правилни“: *Страхува се от баща си* и *Страх го от баща му* (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 425).

В граматиката на Л. Андрейчин се постулира, че ВПМ се употребява, когато притежателят едновременно се явява подлог в изречението (Андрейчин 1978: 296).

При кодификацията на правилото за употребата на възвратно притежателно местоимение в двата основни източника – Академичната граматика (1983) и Официалния правописен речник на българския език (2012) – са налице известни разлики както в метаезика, така и в неговото действие. Според Академичната граматика употребата на кратката форма на ВПМ е задължителна, когато „определяемият обект принадлежи на глаголното лице“ (ГСБКЕ 2/GSBKE 2 1983: 197). Допуска се употреба на пълната форма на ПМ вместо ВПМ в 1. и 2. л., когато притежаваният обект принадлежи на глаголното лице. От първото правило следва, че подобна вариантност не се допуска при кратката форма (ГСБКЕ 2/GSBKE 2 1983: 197–198). Същото положение е прието в граматиката на П. Пашов и в граматиката на Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008: 171). П. Пашов прецизира обхвата на тази вариантност, като я допуска само в разговорната реч, позовавайки се на причини от семантичен характер: в 1 и 2 л. двусмисленост няма (Пашов/Pashov 1994: 93). Това решение има своето обяснение: от гледна точка на теорията за свързването притежателните местоимения в 1 и 2 лице, подобно на ВПМ, имат за antecedент подлога. Докато в 3 л. притежателните местоимения (*негов, техен*) са свободни – не допускат кореферентно свързване с подлога в пределите на минималната предикативна структура.

Налице е динамика в кодификацията: в Официалния правописен речник (2012) – за пръв път в правописен речник – се постулира, че пълната и кратката форма са задължителни, когато е необходимо да се означае, че нещо е притежание на подлога, а подлогът не е нито говорещият, нито слушащият (ОПР/OPR 2012: 28). Така формулирано, правилото съдържа допускането,

че в 1 и 2 л. както пълните, така и кратките форми на ВПМ могат да се заменят с ПМ. Така се постига значимото за една ефективна кодификация генерализиране на правилото в съответствие с езикова норма, без да променя неговото действие.

Нормативистки ориентираните изследвания акцентират върху грешките при употреба на ПМ вместо ВПМ, които са по-чести в устната реч. Владеенето на тази граматична норма е обект на проверка и на държавния зрелостен изпит по български език и литература. Част от затрудненията при прилагането на правилото вероятно се коренят в това, че в различните източници се използват понятия от различен порядък – от равнището на семантиката (субект, вършител) и от равнището на граматиката (подлог). Това поражда известни неясноти. Въпреки че се създава впечатление за сериозни проблеми с прилагането на правилото за ВПМ, изследване на М. Димитрова върху ВПМ и ПМ в 3. лице в Корпуса на политическата и журналистическата реч установява само 3% грешни употреби в общо 2498 текста, като най-чести са грешките, свързани с употреба на пълните форми на ПМ вместо ВПМ (Димитрова/Dimitrova 2013: 66). Въз основа на резултатите от представително проучване на езиковите нагласи на българите се установява, че нормата за възвратното притежателно местоимение е стабилна и не се нуждае от промени в кодификацията (Кунева/Kuneva 2019: 222).

Типичната позиция на българските ВПМ, където се допускат най-малко грешки, е минимално изречение с личен глагол, което ги съдържа. Тази закономерност е установена от Рапапорт за руските рефлексиви (вж. Rapaport 1986); тя важи и за българския, като имплицира правилото, че в позиция на обект на личен глагол ВПМ не може да има антецедент извън изречението, което е включено в друго изречение. Следователно област на свързване на ВПМ, когато са употребени в сложни съставни изречения, е простото изречение, в което са включени, напр.: *Актьорът₁ каза, че директорът₂ на театъра е длъжен да пази достойнството на своите₂ подчинени.*

Отделен е въпросът, че е възможна кореферентност между субектите на главното и подчиненото изречение, т.е., както пояснява Рапапорт, ВПМ може да не е свързано със своя явен (изразен) антецедент, а да е свързано с PRO в клаузата. Тогава антецедентът е външен спрямо клаузата, в която е употребено местоимението (Rapaport 1986). Това не нарушава смисъла, тъй като закономерност в езика е, че при кореферентност между актантите в рамките на изречението се изразява само единият актант. Например: *Кандидатът₁ заяви в интервю, че (PRO)₁ скоро ще обяви своята₁ програма.* Допустимо е ВПМ да има антецедент извън минималната предикация, в която е употребено, когато тя е включена в друга предикация и субектите на двете предикации са кореферентни.

Основни типове грешки в изследваните устни текстове

Въпреки констатирания малък брой грешки ние отново ги поставяме във фокуса на вниманието, като се насочваме и към колебанията, свидетелство

за които са вариантите употреби в един малък сегмент устна реч. Целта е да се опита да изясним самите езикови явления, които стоят в основата на тези колебания. Това би допринесло за идентифициране на семантичните и синтактичните правила, които обуславят употребата на ВПМ. Наред с това приемаме, че някои грешки могат да се дължат на спонтанността и емоционалността на устната реч, както и на прояви на хиперкоректност. Отчитаме също така, че устната реч, която дефинитивно е диалогична, предполага по-силно изразяване на субективност на всички равнища. Основните типове грешки, свързани с употребата на ВПМ вместо обикновено притежателно местоимение, засягат различни случаи на неправилно изразена принадлежност в рамките на изречението.

ВПМ е кореферентно с изразител на комплемент или адюнкт от структурата на предиката

(1) *Държавата върна земите на своите (вм. техните) собственици, но не се погрижи за инфраструктурата.*

В (1) е погрешно е употребено ВПМ вместо ПМ. Нарушено е синтактичното правило, че ВПМ може да се употребява само когато има кореферентност между него и подлога в изречението. В случая *държавата* и *собствениците* не са кореферентни. Главният член на посесивната именна група *своите собственици* – съществителното *собственици* – не се намира в отношение на принадлежност спрямо референта на подлога (*държавата*). Налице е кореферентност между посесора (*собственици*) и изреченски член, който не е подлог (*земите*). Следователно няма условия за употреба на ВПМ. Подобна грешка често се допуска в изреченски изрази на триместни предикат.

(2) *Те искат да инвестират в България заради стратегическото си (вм. ѝ) положение.*

В (2) смисълът не позволява да се постулира кореферентност между подлога (*Те*) и посесума *положение*. Маркирана е кореферентност с израз, който не е подлог (*България*), но подобно отношение не може да се изрази с ВПМ. Тъй като ВПМ *си* не е кореферентно с подлога, а с второстепенна част на изречението, правилно е да се употреби местоимението (*ѝ*). Грешката би могла да доведе до референциален конфликт.

(3) *През това време имах други ангажменти, свързани със здравето си (вм. ми).*

В (3) също има грешка, тъй като ВПМ трябва да бъде свързано в областта на най-близкия субект (Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: 555), което тук не е спазено. Изреченският израз *свързани със здравето си* представлява добавена предикация, чийто субект е кореферентен с израз, който не е подлог (*ангажменти*), а е допълнение в изречението. В същото време обаче между изреченския израз *ангажменти* и субекта на главната предикация (той не е изразен, но реферира към говорещия) съществува отношение на принадлежност. Това е главната причина за

грешна употреба на ВПМ *си* вместо ПМ *ми*. В основата на подобни грешки е и принципът на антропоцентризма и егоцентризма, в съгласие с който изказването се конструира така, че гледната точка на автора на текста да намери речева експликация. Очевидно ВПМ местоимение се осмисля като посилен изразител на категорията *персоналност*, доколкото е свързано и със семантичната роля *субект*. Р. Ницолова въз основа на анализ на писмени текстове експлицира правилото, че когато субектът на допълнителния предикат не е кореферентен с подлога, се употребява ПМ, а не ВПМ (вж. Ницолова/Nitsolova 2008: 173). Този извод се потвърждава и от нашите наблюдения върху устни текстове в регламентираната сфера. Срв. още:

(4) *Общината е длъжна да възстанови банята в първоначалния си (вм. ѝ) вид.*

(5) *Българската национална църква подкрепи ли достатъчно украинците в своето (вм. тяхното) желание да се отделят от Руската православна църква?*

ВПМ е кореферентно с подчинен член от подложната именна група

(6) *Най-големият актив на хотелския комплекс е своят (вм. неговият) персонал.*

В (6) ВПМ е коиндексирано с подчинен член от подложната именна група (*комплекс*), докато правилно е да се употреби притежателно местоимение в 3 лице (*неговият*), което се характеризира със задължителна несвързаност с подлога. Обяснението на грешката тук е в сферата на прагматиката – емпатията на говорещия е на страната на персонала; играе роля и категорията *персоналност*.

(7) *При това свое (вм. негово) решение репутацията на депутата пострада.*

В (7) също е нарушено синтактичното правило за употреба на ВПМ, тъй като погрешно е маркирана кореферентност между него и изреченски израз (*депутата*), който не е подлог, а е подчинен член в подложната именна група (*репутацията на депутата*). В случая възвратното притежателно местоимение има за antecedент не-подлог от именната група. Тук подлогът (*репутацията*) формално е изразен с лексема, която не е характеризирана с категорията *персоналност*, а подчиненият член на групата притежава тази категория. Това влияе върху езиковото поведение на говорещия, който погрешно изразява посесивността чрез ВПМ *свое* вместо с ПМ *негово*. Изглежда персоналността се асоциира повече с възвратните, отколкото с притежателните местоимения. Може да се предположи, че повече грешки се допускат, когато подлогът е маркиран с признака (-) *персоналност*, а подчиненият член от подложната група – с признака (+) *персоналност*. Валидно е правилото, че когато притежаваната същина е изразена с подчинен член от подложната именна група, не се използва възвратно притежателно местоимение.

ВПМ е кореферентно със субект извън синтактичната рамка на изречението

(8) *В желанието си (вм. ни) за много информация се роди дезинформацията.*

В (8) правилото за употреба на ВПМ вероятно е нарушено поради смяната на комуникативната стратегия, тъй като изречението започва като изказване от името на говорещия (в първо лице), но се разгръща като изказване в трето лице. Антецедентът на ВПМ *си* се намира извън синтактичната рамка на изречението – в неговата модална рамка, и това е говорещият или наблюдателят, чиято гледна точка е отразена в изказването. Причината е, че както отбелязва Апресян, езикът е не просто антропоцентричен – той е силно егоцентричен и фигурата на говорещия организира семантичното пространство на изказването (Апресян/Аpresjan 1986: 14). Фигурата на говорещия е елемент от всеки речев акт и може да получи експлицитен израз в текста – в случая чрез предпочитанието за ВПМ. Така субектът на изказването при определени условия може да заеме доминираща позиция спрямо субекта на ситуацията. Инициалната изреченска позиция е по-обичайното място за подобна експликация и в такива изреченски структури е по-вероятно да се допусне грешка. Значение има и словоредът – когато посесивната конструкция предшества тази с подлога, грешките са по-вероятни.

Коментиранияте дотук случаи са обхванати от кодифицираното правило, затова се квалифицират като грешки, чиито причини могат да се търсят в две посоки. От една страна, това е смяната на комуникативната стратегия на говорещия в процеса на произвеждане на изказването. Това води до продуциране на изречение с различна структура спрямо първоначалното намерение и евентуален референциален конфликт. От друга страна, приоритизира се категорията *персоналност*, което е закономерен процес в езика поради неговата антропоцентричност и егоцентричност и погрешно се маркира кореферентност с такъв член на именната група, който е характеризиран с признака (+) *персоналност*. Повечето от грешките обаче не предизвикват смислов конфликт, тъй като той се разрешава в рамките на общия смисъл на изречението и текста, и дори могат да останат незабелязани.

ВПМ в изреченски фрази с отглаголно съществително

Освен главните синтактични фактори върху употребата на притежателните местоимения влияят допълнителни семантични и синтактични фактори. Към тях се числят: 1) наличие на добавена предикация; 2) тип на добавения предикат (брой и вид на неговите аргументи); 3) степен на отдалеченост на ВПМ от неговия антецедент; 4) редът на възможните антецеденти. За да наблюдаваме тяхното влияние, ще насочим вниманието си към онези понятийни отношения, които в изречението са кодирани чрез номинализация с отглаголно съществително и връзката им с употребата на ВПМ. В. Малджиева определя номинализацията в широк смисъл като всяко превръщане на изречение в неизреченски израз – именна фраза. Номинализацията е възможна, когато предикатно-аргументна структура се реализира в синтактично подчинена позиция в изреченския израз. Следствие от това е рекурсивността, т.е. една именна фраза може да бъде част от друга именна

фраза, а една предикатно-аргументна конструкция – част от друга. Това е резултатът от свързването на повече предикативни съдържания в изречението (Малчиева и др./Maldžijeva et al. 2009: 133–135). П. Осенова приема, че много важен за адекватния анализ на отглаголните съществителни е изводът, до който достигат редица лингвисти, а именно, че номинализациите наследяват аргументната структура, а не субкатегоризационната рамка на глагола. Това означава, че участниците в ситуацията не се променят, променя се начинът на синтактичното им свързване с номинализираната опора (Осенова/Osenova 2009: 33).

Като несказуемни изразители на предикатно съдържание, които запазват аргументната си структура, номинализациите имат характер на добавена предикация, която се „намесва“ в синтактичните отношения между единиците в изречението според характера на главния предикат (едно-, дву- или триаргументен) и формалните изисквания на изразителя на допълнителния предикат. В изреченски фрази с отглаголно съществително често се употребяват т.нар. дистантни рефлексиви – такива, чийто antecedент се явява актант от друга предикация. Именно при дистантните рефлексиви се наблюдават колебания и вариране при употребата на двата типа местоимения.

Като се има предвид, че ролята на кодификацията е да приведе системните езикови правила към формулировки, които са разбираеми за всички носители на езика, трябва да приемем, че употребата на ВПМ или ПМ в някои случаи трудно би могла да се обхване от правила. Техният метаезик би бил твърде сложен за не-филолози и следователно няма да доведе до ефективно усвояване и действие на правилата. Ето защо е необходимо да се допусне известна вариантност, когато правилото е спазено на формално ниво, но семантиката диктува друга употреба, както е при някои изречения с номинализации. Това важи особено за някои случаи, в които притежателят не е субект на главния предикат, т.е. не е с функция на подлог, като в същото време е кореферентен със субект на второстепенен (добавен) предикат в структурата на изречението, изразяван най-често с причастия, деепричастия или прилагателни имена, Описание на подобни случаи прави Р. Ницолова (Ницолова 1986: 98–100; Ницолова 2008: 172–173). Сравнявайки анализираниите от нея примери от писмени източници с нашия материал, извлечен от текстове на книжовен език в устна форма, можем да потвърдим, че колебанията представляват трайна тенденция.

Анна Недолужко подчертава, че в чешки, когато между субекта на допълнителната предикация и субекта на основното изречение, изразен с подлог, няма кореферентна връзка, би следвало да се употреби притежателно местоимение (Nedoluzhko 2016: 114). Такова правило би могло да се препоръча и за български, но точно в подобни случаи на некореферентност вариантността е най-голяма. В изследваните от нас устни текстове за една и съща ситуация, кодирана с един и същ лексикален изразител, се откриват изречения както с ПМ, така и с ВПМ, например:

(9) *Главният прокурор коментира отстраняването му от поста.*

(10) *Чавдаров обжалва решението на ВСС за отстраняването си от длъжност.*

В (9) и (10) е налице номинализация, изразена с отглаголното съществително *отстраняване*. Разликата е, че в (10) има още една номинализация – *решението*. Тя е главен член на разширена именна група, която на принципа на рекурсията включва друга именна група (*отстраняването си от длъжност*). Двете отглаголни съществителни имат общи аргументи. Във второто изречение е налице дистантно разположение на посесивната рефлексивна конструкция (*отстраняването си*) от подлога и неин antecedент (*Чавдаров*), затова, за да съхрани смисъла, авторът е предпочел ВПМ *си*, а не ПМ *му*.

Още примери:

(11) *Правозащитникът провежда 30 гладни стачки като протест срещу малтретирането му в затвора.*

(12) *Много възрастни хора не съобщават за малтретирането си.*

В (11) и (12) отглаголното съществително *малтретирането* е изразител на двуаргументен допълнителен предикат, като и в двата случая субектът на основната предикация съвпада с втория аргумент на допълнителния предикат, което е основание да се препоръча ПМ, а не ВПМ. Р. Ницолова интерпретира подобни случаи като „структурна отдалеченост“ на посесивната конструкция от подлога и така обяснява т.нар. от нея „блокиране на рефлексивизацията“ (Ницолова/Nitsolova 1986: 100). Изглежда, че дистанцията между посесора и конструкцията с притежателно местоимение има значение за това кой тип местоимение ще се употреби: при близост по-често се употребява ВПМ, а при отдалеченост – ПМ.

Наред с основателните колебания са налице и явни грешки при употребата на ВПМ в изречения с допълнителна предикация, изразена с номинализация. Илюстрираме ги с примерите по-долу:

(13) *Паметникът на Съветската армия е повод за разгорещени спорове за своето (вм. неговото) бъдеще.*

(14) *Манипулирането на зрителите става чрез отвлечане на вниманието от своите (вм. техните) реални проблеми.*

В (13) е налице грешна употреба на ВПМ *своето* вместо правилното *неговото*. По правило ВПМ трябва да бъде свързано с най-близкия субект и това е неизразеният субект на допълнителния предикат, изразен със *спорове (хората спорят)*, но това води до смислова грешка. Принадлежността би следвало да се изрази с обикновено ПМ. Същият тип грешка се наблюдава и в (14).

(15) *При отчуждаването си (вм. им) сградите са били в порутено състояние.*

(16) *Човекът плаща висока цена за отчуждаването си от природата.*

В (16) правилно е употребено ВПМ *си*. Допълнителният предикат е едноаргументен и е изразен с отглаголното съществително *отчуждаване*. Кодира се кореферентност между неговия неизразен субект (*човекът се отчуждава*) и субекта на главната предикация (*човекът*). Докато в (15) отглаголното съществително *отчуждаване* е изразител на двуаргументен предикат. Подлогът *сградите* е кореферентен с втория му аргумент, затова е препоръчително да се употреби обикновено притежателно местоимение. Така смисълът би бил по-ясен, въпреки че на формално равнище в (15) правилото е спазено.

Въз основа на анализа могат да се изведат две правила: 1) когато подлогът е кореферентен с първия (или единствения) аргумент (*субект*) на добавения предикат, тогава да се употреби ВПМ; 2) когато подлогът е кореферентен с втория или третия аргумент на добавения предикат, тогава е препоръчително да се използва притежателно местоимение.

Понякога смисловите отношения между аргументите на главната и на добавената предикация са толкова ясни, както е в примера по-долу:

(17) *Споразумението е одобрено от двете страни преди публикуването му на интернет страницата на министерството.*

Тъй като отглаголните съществителни не изискват изразяване на субекта, когато е налице кореферентност с референт от друга именна група в изречението, понякога смисловите връзки се замъгляват (конкретно в това изречение не е ясно дали са кореферентни субектите на *одобрено* и на *публикуването*). Някои от аргументите на допълнителните предикати, изразени с отглаголно съществително, могат да не получат изразители в синтактичната структура на изречението и поради тяхното елиминиране от информационната структура на изречението по причини от прагматичен характер. Това е характерно за изречения, в които казуемото е в страдателен залог, и за изречения със страдателнопричастни именни групи. Редица изследователи откриват връзка между пасивните конструкции и конструкциите с отглаголно съществително. Така според П. Осенова реализацията на аргументите при транзитивните глаголи напомня реализацията при пасивните конструкции (Осенова/Osenova 2009: 33). И. Кръпова също изразява мнение, че номинализациите с два аргумента са двузначни, защото могат да получат „активна“ или „пасивна“ интерпретация (Кръпова/Krapova 2014: 144). Подобни случаи изискват по-нататъшно задълбочено изследване.

Заклучение

Наред със строго нормативните употреби на ВПМ в устната книжовна реч с диалогичен формат има и редица случаи на отклонение от кодифицираната норма, мотивирани от семантични и прагматични фактори. Случаите на колебания относно употребата на един от двата вида притежателни местоимения са свързани с типа предикатно-аргументна структура на основния и на допълнителния предикат, с кореферентията между техните аргументи,

с формалните изисквания на отделните предикатори. Колебанията свидетелстват за недостатъчно изясняване на някои езикови механизми, диктуващи рефлексивизацията. Грешките са свързани с неправилна референция и грешно коиндексирание на ВПМ в изречението, което води до нарушаване на неговия смисъл. От анализа на материала може да се направи извод, че като проблемна се очертава употребата на ВПМ в изречения с допълнителна предикация, изразена чрез номинализации с отглаголни съществителни. Действащите правила обхващат тривиални случаи и прототипни употреби на ВПМ в просто изречение, а редица сложни понятийни отношения засега остават извън обхвата на кодификацията. Това е напълно обяснимо предвид факта, че кодификацията трябва да борави с ясен метаезик, разбираем за носителите на книжовния език.

Необходими са още описателни изследвания с цел изясняване спецификата на езиковите явления, свързани с употребата на притежателни местоимения. Макар да е с ограничено действие, сегашното правило е формирало определени езикови стереотипи. Едно по-обстойно изследване на езиковата практика и тестване приемливостта от страна на езиковата общност на различни конструкции с ВПМ, които сега са извън обхвата на кодификацията, би дало по-обективна представа за състоянието на нормата и за нейните проблемни пунктове. Само тогава може да се прецени дали да се разширява правилото. А дотогава вариантността при някои типове изречения предимно с допълнителна предикация ще остане да съществува главно в устната форма на книжовния език. Прескрипцията има по-тесен обхват в сравнение с дескрипцията и се съсредоточава върху основни правила: изчерпателността невинаги е рационалният подход при кодификацията.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Р. Ницолова отбелязва, че българският единствен е развил членувани форми на *свой* (Ницолова/Nitsolova 1986: 94).

² К. Хаджиева отбелязва, че единствено в българския език са описани рефлексивни посесивни клитики в приименна употреба (Хаджиева/Hadzhieva 2014: 98).

³ И Л. Кирова изтъква, че ВПМ винаги реферира определен обект. Доказателство е възможността за замяна с членувани форми при изразяване на неотчуждаемо притежание (Кирова/Kirova 2001: 118).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1978: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София, Наука и изкуство.
- Апресян 1986: *Апресян, Ю.* Деиксис в лексике и граматике и наивная модель мира. – *Семиотика и информатика*, вып. 28, с. 5–33.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: *Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев.* Съвременен български език. София, Изд. къща „Петър Берон“.
- ГСБКЕ 2 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология. София, Издателство на БАН.

- Димитрова 2013: *Димитрова, М.* Свой или негов? Си или му? Възвратното и обикновените притежателни местоимения в официалната публична реч. – *Български език*, № 4, с. 61–76.
- Илиева 1992: *Илиева, К.* За някои проблеми на теорията на емпатията на говорещия. – *Български език*, № 2, с. 85–90.
- Калканджиев 1938: *Калканджиев, П.* Българска граматика. Второ допълнено издание. Пловдив – София, Книгоиздателство „Христо Г. Данов“.
- Категория посесивности 1989: *Категория посесивности в славянских и балканских языках*. Отв. ред. Вяч. В. Иванов. Москва, Наука.
- Кибрик и др. 2006: *Кибрик, А. Е., М. М. Брыкина, А. П. Леонтьев, А. Н. Хитров.* Русские посесивные конструкции в свете корпусно-статистического исследования. – *Вопросы языкознания*, № 1, с. 16–45.
- Кирова 2001: *Кирова, Л.* Употреба на възвратнопритежателните местоимения в разговорната реч. Конкуренции и фактори, които ги управляват. – В: *Проблеми на устната комуникация*, том 5, бр. 1, с. 113–123.
- Кръпова 2014: *Кръпова, И.* Изразяване на посесивни отношения в синтаксиса на българския език. – В: *Трети международен конгрес по българистика. Секция „Български език“*. Подсекция „Съвременен български език. Фонетика и граматика“. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 132–148.
- Кунева 2019: *Кунева, И.* Норма за употреба на възвратното притежателно местоимение. – В: *Езикови нагласи, езиково поведение и кодификацията на книжовните норми днес*. – *Български език*. Приложение № 1, с. 205–224.
- Малчиева и др. 2009: *Малчиева, В., З. Тополинска, М. Ђукановић, П. Пипер.* Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције. П. Пипер (ред.). Београд.
- Ницолова 1986: *Ницолова, Р.* Българските местоимения. София, Наука и изкуство.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- ОПР 2012: Официален правописен речник на българския език. София, Просвета.
- Осенова 2009: *Осенова, П.* Именните фрази в българския език. София, Изд. ЕТО.
- Пашов 1994: *Пашов, П.* Практическа българска граматика. София, Просвета.
- Станчева 2019: *Станчева, Р.* Типология на граматичните норми с отклонения в писмен текст. – В: *Езикови нагласи, езиково поведение и кодификацията на книжовните норми днес*. – *Български език*. Приложение № 1, с. 149–162.
- Теодоров-Балан 1940: *Теодоров-Балан, Ал.* Нова българска граматика. София, Издателство „Т. Ф. Чипев“.
- Тестелец, Толдова 1998: *Тестелец, Я. Г., С. Ю. Толдова.* Рефлексивные местоимения в дагестанских языках и типология рефлексива. – *Вопросы языкознания*, № 6, с. 35–56.
- Хаджиева 2014: *Хаджиева, К.* Посесивността в българския език. Типологичен аспект. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. Благоевград.
- Ayres-Bennett 2020: *Ayres-Bennett, W.* From Haugen’s codification to Thomas’s purism: assessing the role of description and prescription, prescriptivism and purism in linguistic standardisation. – *Language Policy*, 19, pp.183–213.
- Chomsky 1981: *Chomsky N.* Lectures on government and binding. Dordrecht. The Pisa lectures, Foris.

- Haspelmath 1999: *Haspelmath, M.* External possession in a European areal perspective. – In: Payne, Doris L. & Barshi, I. eds. *External possession*, pp. 109–135.
- Milroy and Milroy 1999: *J. Milroy, L. Milroy.* Authority in Language. Investigating Standard English. Third Edition. London and New York.
- Nedoluzhko 2016: *Nedoluzhko, A.* A new look at possessive reflexivization: A comparative study between Czech and Russian. – *Proceedings of the Workshop on Grammar and Lexicon: Interactions and Interfaces* pages, pp. 110–119. Osaka, Japan.
- Rappaport 1986: *Rappaport, G.* On Anaphor Binding in Russian. – *Natural Language and Linguistic Theory*, N 4, pp. 97–120.

REFERENCES

- Andreychin 1978: *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Apresjan 1986: *Apresjan, Ju.* Deiksis v leksike i gramatike i naivnaja model' mira. – *Semiotika i informatika*, vyp. 28, s. 5–33.
- Ayres-Bennett 2020: *Ayres-Bennett, W.* From Haugen's codification to Thomas's purism: assessing the role of description and prescription, prescriptivism and purism in linguistic standardisation. – *Language Policy*, 19, pp. 183–213.
- Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: *Boyadzhiev, T., Iv. Kutsarov, Y. Penchev.* Savremen balgarski ezik. Sofia, Izd. kashta "Petar Beron".
- Chomsky 1981: *Chomsky, N.* Lectures on government and binding. Dordrecht. The Pisa lectures, Foris.
- Dimitrova 2013: *Dimitrova, M.* Svoy ili negov? Si ili mu? Vazvratnoto i obiknovenite pritezhatelni mestoimeniya v ofitsialnata publiczna rech. – *Balgarski ezik*, N 4, s. 61–76.
- GSBKE 2 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 2. Morfologija.* Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Hadzhieva 2014: *Hadzhieva, K.* Posesivnostta v balgarskiya ezik. Tipologichen aspekt. Disertatsia za prisazhdane na nauchnata i obrazovatelna stepen "doktor". Blagoevgrad.
- Haspelmath 1999: *Haspelmath, M.* External possession in a European areal perspective. – In: Payne, Doris L. & Barshi, I. eds. *External possession*, pp. 109–135.
- Ilieva 1992: *Ilieva, K.* Za nyakoi problemi na teoriyata na empatiyata na govoreshitiya – *Balgarski ezik*, N 2, s. 85–90.
- Kalkandzhiev 1938: *Kalkandzhiev, P.* Balgarska gramatika. Vtoro dopalнено издание. Plovdiv – Sofia, Knigoizdatelstvo "Hristo G. Danov".
- Kategorija posesivnosti 1989: *Kategorija posesivnosti v slavjanskikh i balkanskikh jazykah.* Otv. red. Vjach. V. Ivanov. Moskva, Nauka.
- Kibrik et al. 2006: *Kibrik, A. E., M. M. Brykina, A. P. Leont'ev, A. N. Hitrov.* Russkie possessivnye konstrukcii v svete korpusno-statisticheskogo issledovaniya. – *Voprosy jazykoznanija*, N 1, s. 16–45.
- Kirova 2001: *Kirova, L.* Upotreba na vazvratnopritezhatelnite mestoimeniya v razgovornata rech. Konkurentsii i faktori, koito gi upravlyavat. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, tom 5, br. 1, s. 113–123.
- Krapova 2014: *Krapova, I.* Izrazyavane na posesivni otnosheniya v sintaksisa na balgarskia ezik. – In: *Treti mezhdunaroden kongres po balgaristika. Sektsiya "Balgarski ezik". Podseksiya "Savremen balgarski ezik. Fonetika i gramatika"*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", s. 132–148.
- Kuneva 2019: *Kuneva, I.* Norma za upotreba na vazvratnoto pritezhatelno mestoimение. –

- In: *Ezikovi naglasi, ezikovo povedenie i kodifikatsiyata na knizhovnite normi dnes. – Balgarski ezik. Prilozhenie N 1*, s. 205–224.
- Maldžijeva et al. 2009: *Maldžijeva, V., Z. Topolinska, M. Đukanoviđ, P. Piper*. Juzhnoslovenski jezitsi: gramatichke strukture i funktsije. P. Piper (red.). Beograd.
- Milroy and Milroy 1999: *J. Milroy, L. Milroy*. Authority in Language. Investigating Standard English. Third Edition. London and New York.
- Nedoluzhko 2016: *Nedoluzhko, A.* A new look at possessive reflexivization: A comparative study between Czech and Russian. – *Proceedings of the Workshop on Grammar and Lexicon: Interactions and Interfaces pages*, pp. 110–119. Osaka, Japan.
- Nitsolova 1986: *Nitsolova, R.* Balgarskite mestoimeniya. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Unversitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- OPR 2012: Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Prosveta.
- Osenova 2009: *Osenova, P.* Imennite frazi v balgarskiya ezik. Sofia, Izd. ETO.
- Pashov 1994: *Pashov, P.* Prakticheska balgarska gramatika. Sofia, Prosveta.
- Rappaport 1986: *Rappaport, G.* On Anaphor Binding in Russian. – *Natural Language and Linguistic Theory*, N 4, pp. 97–120.
- Stancheva 2019: *Stancheva, R.* Tipologiya na gramatichnite normi s otkloneniya v pismen tekst. – In: *Ezikovi naglasi, ezikovo povedenie i kodifikatsiyata na knizhovnite normi dnes. – Balgarski ezik. Prilozhenie N 1*, s. 149–162.
- Teodorov-Balan 1940: *Teodorov-Balan, Al.* Nova balgarska gramatika. Sofia, Izdatelstvo “T. F. Chipev”.
- Testelec, Toldova 1998: *Testelec, Ja. G., S. Ju. Toldova.* Refleksivnye mestoimeniya v dagestanskih jazykah i tipologija refleksiva. – *Voprosy jazykoznanija*, N 6, s. 35–56.

✉ Доц. д-р Татяна Александрова

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

при Българската академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Tatyana Aleksandrova, PhD

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria